

Benda Kálmán*

Eperjessy Kálmán – művei tükrében

1893. február 11-én született az erdélyi Erzsébetvároson. Szülővárosában és Székelyudvarhelyen végezte a gimnáziumot, majd 1911-ben az Eötvös Kollégium tagjaként a budapesti egyetemen tanult tovább, történelem–latin szakon. Az első világháború kitörésekor, 1914 augusztusában meg kellett szakítania tanulmányait; ettől kezdve négy éven át katona volt. Tanári diplomáját 1920-ban kapta kézhez.

A makói Állami Gimnáziumhoz került, ahol két éven át osztályfőnöke volt József Attilának. Meghitt kapcsolatukról a költő verseiben is megemlékezett. Később, József Attila születésének 50. évfordulója alkalmából ő is megírta visszaemlékezéseit a költő diákéveiről.

Történetírói pályája a hagyományos úton indult, a politikatörténet mezején. Doktori értekezésének tárgya Báthory István erdélyi fejedelem viszonya a török portához (*Báthory István és a Porta*. Bp. 1922) A fordulatot 1927–1928-as bécsi ösztöndíjas éve hozta. Itteni levéltári kutatásai során fordult figyelme a régi kéziratok térképek felé. Több ezer, Magyarországra vonatkozó, mindaddig ismeretlen térképet fedezett fel, amelyekről a *Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban* (Szeged, 1928) című munkájában számolt be. Ezt követte *A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeiről írt forráskiadványa* (Szeged, 1929). Bécsi tanulmányai és felfedezései új irányt adtak a hazai leíró- és településföldrajzi kutatásoknak. Ugyanakkor új irányba fordították Eperjessy Kálmán érdeklődését is. Rátalált a maga igazi területére: az alföldi falvak és mezővárosok telepítésének, átalakulásának és fejlődésének történetére.

Ettől kezdve egymás után jelentek meg tanulmányai, amelyek kisebb-nagyobb keretben mind az ember és a földrajzi környezet viszonyát, egymásra hatását vizsgálják egy-egy település fejlődésében. Mindenek előtt Makó és a Tisza–Maros közének története érdekelt. Elsőnek foglalkozott irodalmunkban a makói hagymatermelés múltjával (1928), ahogy elsők között ismertette a Maros 18. századi szabályozásának következményeit a táj és népe életére (1927). Szemhatára egyre tágult, s befogta az Alföld egészét; a falvak után bevonta kutatásaiba a városokat is. Az 1930-as évek második felében már általános eredményeket tudott közölni és módszertani, kutatási szempontokat adott. Tanulmányt írt *Településtörténetünk időszerű kérdéseiről* (Bp.

* Eperjessy Kálmán születésének 100. évfordulóján tartott emlékülés diszelnöke és ünnepi előadója Benda Kálmán akadémikus volt. Sajnos, a vázlat alapján elmondott beszéd tollában maradt, számtalan fontos teendője késleltette –, halála végül megakadályozta annak végső megformálását. Mondanivalóját meghamisítani emlékezetből idézéssel nem akartuk, témájának elhagyása pedig csonkította volna kötetünk érdemi mondanóját. Ezek után úgy határoztunk, hogy az általa 1976-ban írt „Eperjessy-nekrológót” [Századok, 110/1976/ 1195–1196.] közöljük itt a család hozzátartásával. A szerk.

1938), s elkészítette a magyar falu településtörténetének első átfogó feldolgozását (*A magyar falu településtörténete*. Bp. 1940). A falvak után az alföldi városok települési típusait foglalta össze (*Az alföldi város*. 1945), jellemezte városképünk sajátos vonásait (*Az alföldi városkép*. Tiszatáj 1948), s kéziratban elkészítette a magyar város életrajzának még vázlatos, de már összefoglaló áttekintését.

Közben 1928-ban a szegedi Tanárképző Főiskolára került, a történelmi tanszékre. Ettől kezdve harminc éven át, nyugdíjba vonulásáig, itt tanított, elsősorban magyar történelmet, pedagógus nemzedékek hosszú sorát nevelve annak szeretetére és megértésére, a helytörténet, a magyar Alföld múltjának kutatására. 1945-ben a Főiskola igazgatójává nevezték ki, az ő vezetése alatt állították helyre a háborús károktól súlytott intézetet. 1949-ben az igazgatói teendőktől saját kérésére megvált, ettől kezdve teljes erejét tanszékére fordította. Lelkes tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak, több lustrumon át választmányi tagja.

A főiskolai munka ráirányította figyelmét török kori történetünk egyes kiadatlan, nagy nem megfelelően kiadott, helytörténeti szempontból is fontos, latin nyelvű forrására. Korszerű jegyzetekkel és filológiai apparátussal közreadta Juhász Lászlóval közösen Oláh Miklós érsek „Magyarország és Attila” című művét (1938), továbbá Verancsics Antal leírását Erdélyről (1944). Kutató és tanító tevékenysége mellett a szerkesztésre is tudott időt szakítani. Még 1926-ban indította meg a „Csanád-vármegyei Könyvtár” tanulmányosorozatát, melyben kereken félszáz kötet jelent meg, valamennyi a Tisza–Maros köze falvainak és városainak helytörténete tárgyköréből.

1929 őszén a szegedi Tudományegyetem a történeti földrajz tárgykörből egyetemi magántanárrá képesítette, 1939-ben pedig egyetemi nyilvános rendkívüli tanári címet kapott. Ettől kezdve a szegedi egyetemen is rendszeresen előadásokat tartott a művelődéstörténeti tanszéken, elsőnek adva hangot az egyetemi tanárképzésben a helytörténet kérdéseinek.

A hosszú évtizedeken át folytatott kutatómunka az oktatástól való visszavonulás után, a nyugdíjas korban érett szintetikus összefoglalássá. 1966-ban jelent meg *A magyar falu története* című nagy munkája, mely egyrészt összegezi és rendszerezi az eddigi eredményeket, másrészt a további kutatásokat bibliográfiai és módszertani útmutatással segíti. Ezt követte 1971-ben a *Városaink múltja és jelene*, amely a történeti országhatárok közti magyar várostörténet összegezését nyújtja, nagy felkészültséggel rendszerezve a korábbi és az újabb kutatások eredményeit.

Közben pedig korát meghazudtoló frissességgel dolgozott nagy munkáján, az 1780-as években készült, falvanként részletességű országleírás feldolgozásán és közreadásán. Felismerte, hogy ez az országleírás bizonyos kiinduló pont lehet, ha a magyar falvak fejlődésének utolsó 200 évét akarjuk felmérni és megrajzolni. A feldolgozásban megyénként haladt, közülük több nyomtatásban is megjelent már, elsőnek Csanád megye leírása (*Csanád megye az első katonai felvétel idején*. Makó 1971). Ezen a munkán dolgozott az utolsó pillanatig, – a halál útjára ki kezéből a tollat 1976. november 15-én.

Eperjessy Kálmán kutatásai és munkái nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy falvaink és városaink településtörténete az érdeklődés fényébe került, hogy a kutatás fokozott figyelmet szentel a történelmi táj és a rajta folyó, falusi-városi élet kölcsönhatásaira, változásaira. Neki és része van abban, hogy a kutatás új irányokba fordult, az érdeklődés új területekre terjedt ki, s a kutatók száma megsokasodott. Eredményeit, feltevéseit a tudomány idővel meghaladhatja, kezdeményező, a munkát elindító érdemei azonban nem évülnek el.

